

UO'K: 458.14.014.13

TARIX FANINI O'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIM TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISHNING O'RNI VA AHAMIYATI**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ОБУЧАЮЩИХ ЗАДАЧ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ****THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF USING INDEPENDENT LEARNING TASKS IN HISTORY TEACHING****Nabiyev Elyor Baxtiyorovich**

Urganch davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti dekani (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etish jarayonlari va tartibi haqida nazariy asoslarga ega fikrlar bayon qilingan. Shuningdek, tarix fanini o'qitishda mustaqil ta'lim shaklini ahamiyati va samarasi haqida munozaralar yuritilgan.

Аннотация

В данной статье представлены теоретически обоснованные взгляды на процессы и порядок организации самостоятельной учебной деятельности в образовательном процессе. Также состоялись дискуссии о важности и эффективности самостоятельного образования в преподавании истории.

Abstract

In this article, theoretically based opinions about the processes and order of organizing independent educational activities in the educational process are presented. Also, there were discussions about the importance and effectiveness of independent education in teaching history.

Kalit so'zlar: Tarix, mustaqil ta'lim, modulblok, frontal ish, dastur, ko'rgazma.

Ключевые слова: История, самостоятельное обучение, модульный блок, фронтальная работа, программа, выставка.

Key words: History, independent education, modular block, frontal work, program, exhibition.

KIRISH

Bugungi kunda tarix fanini o'qitishda ta'limning xilma-xil turlari (tushuntirishli, tushuntirishli-ko'rgazmali, muammoli, dasturlashgan, tabaqalashgan, masofali, modulblokli)dan keng foydalanish imkoniyati mavjud. Ana shunday yondashish o'zida quyidagi afzalliklarni aks ettiradi: tarixiy voqea mazmunini o'zlashtirish jarayonida muhokama orqali faktlarni sharhlash va asoslash shaxsiy fikrlarni hosil qiladi. Bu esa o'z navbatida mustaqil fikrlashning natijasi sifatida voqea-hodisani tushuntirish-ning turli usullarini yuzaga keltiradi. Tarixiy voqealarni baholashning turli ko'rinishlari bilan tanishish o'quvchilarga ularni har tomonlama muhokama qilishga imkoniyat yaratadi. Ikkinchidan, ularni ko'p ovozli fikrlashga, o'tmish voqealari haqida bahs yuritganda, turli farazlar, qarashlar yuzaga kelishi, biroq hamma ovozlar muhimligi, ularni eshita olish lozimligiga o'rgatish kerak. Nihoyat, bunday "ko'p qirrali"lik tarixni muqobillik asosida tushunishni shakllantiradi. Shu sababli tarixning serqirra mazmuni, uni o'rganishning o'ziga xos xususiyati o'qituvchi uchun o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishga katta imkoniyatlar ochadi. [1. 46]

Talaba va o'quvchilarning mustaqil bilim olish jarayonlarini tashkil etish va uni boshqarish - har bir tarix fani o'qituvchisi uchun mas'uliyatli va murakkab faoliyatdir. Faollik va mustaqillikni shakllantirish talaba va o'quvchilarning mustaqil fikrlashlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu masala har bir tarix fani o'qituvchisi oldidagi muhim masalalardandir. Talaba va o'quvchilarda mustaqillikni shakllantirish to'g'risida fikr yuritilganda, o'zaro aloqador ikki jihatga e'tibor qaratish lozim. Birinchidan, talaba va o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan ishtiyoqni kuchaytirish; bilimlarni mustaqil egallash, o'z dunyoqarashini shakllantirishga o'rgatishdan iborat

bo'lsa, ikkinchidan, o'zlashtirgan bilimlarni amaliy mashg'ulotlar va mustaqil faoliyatda qo'llashga o'rgatishdan iboratdir. [2. 18]

Mustaqil ishlarni tashkil etishda texnologik yondashuv talaba va o'quvchilarda tarixiy tafakkurni barqaror ravishda rivojlantirishga imkon beradi, ularda fikrlash jarayonlarini tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarishning yaxlitligini ta'minlaydi. Mustaqil ish talaba va o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish vositasi, ularda shaxs hususiyatlari sifatida faollik va mustaqillikni shakllantirish, aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatidir. Tarix ta'lim jarayonida u turli bilimlarni olish, o'quv topshiriqlarini bajarishga imkon beradigan mustaqillikning yetarlicha yuqori darajasiga erishishi kerak. Tarix darslari jarayonida talaba va o'quvchilar yangi bilimlar bilan tanishib, taqdim etilgan bilimlarni qabul qiladilar. Mustaqil qayta ishlashlari, anglashlari, shu asosda bilim, ko'nikma va malakalar hosil qiladi. Mustaqil ishning asosiy vazifasi yuqori bilimli shaxsni shakllantirishdir, chunki faqatgina mustaqil intellektual va ma'naviy faoliyat jarayonidagina inson rivojlanadi. Tarix ta'limida talaba va o'quvchilarning mustaqil faoliyati: turli yondashuvlar tahlili mustaqil faoliyat tuzilishi "Mustaqillik" tushunchasi va uning vazifalari tarix fanidagi hodisalar ularni nafaqat ta'riflash va tushuntirishni, balki inson manfaatlarida bu hodisalarni, ularni o'zlashtirishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi. Shunday qilib, tarix fani yoki tarixiy hodisani o'rganishda biz, eng avvalo, u bilan tanishishimiz, uni yaxlit ko'rib chiqishimiz kerak. Uning har bir qismlari vazifasiga ko'ra o'zaro aloqadorligini aniqlash, keyin esa ta'rif berish kerak. [3. 21]

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tarix darslarida o'qituvchi tomonidan o'rganilayotgan materialni og'zaki taqdim etish bilan bir qatorda, yangi bilimlarni idrok etish va tushunish bo'yicha talabalarning mustaqil ishi o'quv jarayonida muhim o'rin tutadi. Shu o'rinda mustaqil o'quv ishining mohiyati nimada? degan savol tug'iladi, ushbu savolni ochib berar ekan, B.P.Esipov shunday deb yozgan edi: *"o'quv jarayoniga kiritilgan talabalarning mustaqil ishi - bu o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, lekin uning topshirig'iga binoan, buning uchun maxsus berilgan vaqtda bajariladigan ish; shu bilan birga, talabalar ongli ravishda topshiriqda belgilangan maqsadga erishishga intilishadi, o'z sa'yi-harakatlarini namoyish etadilar va yoki boshqa shaklda ularning aqliy va jismoniy harakatlarining natijalari"*.

Mustaqil o'quv ishlari odatda o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan, belgilangan didaktik maqsadni maxsus belgilangan vaqtda bajarishga qaratilgan talabalarning har qanday faol faoliyati sifatida tushuniladi: bilimlarni izlash, ularni tushunish, mustahkamlash, ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirish, bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish. Ayniqsa, tarix va ijtimoiy fanlar darslarida kognitiv mustaqillik va faollikni shakllantirish bugungi kunda ilmiy ma'lumotlarning doimiy o'sishi va bilimlarning tez "qarishi" jarayoni tufayli alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda talabalarning o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirish, mustaqil ravishda bilim olish qobiliyatlarini rivojlantirish, hayotning barcha yangi *"muammolariga"* tezda javob berish zarurati keskin o'sib bormoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mustaqillik ostida jarayonning tashkiliy va texnik tomonini ham, kognitiv va amaliy faoliyatni ham ko'rib chiqish mumkin. Ammo, eng muhimi, tashkiliy emas, balki kognitiv tomon talabalarning mustaqilligini rivojlantirish uchun muhimdir. Ya'ni-mustaqil kuzatuvlar, xulosalar, bilimlarni ijodiy qo'llash. Gumanitar fanlar bo'yicha materiallarni o'zlashtirib, talabalar ilmiy tushunchalarni, faktlarni tasniflashni o'rganadilar, munosabatlar va sabab-oqibat munosabatlarini ko'rishni o'rganadilar, qisqacha tavsiflar va batafsil tavsiflar beradilar, xulosalar chiqaradilar. Bunday materialni o'zlashtirish aniq fanlar fanlariga qaraganda kamroq qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ammo ko'plab talabalar uy vazifalarini tayyorlashga ko'zda tutilganidan ko'proq vaqt sarflashadi, chunki ular o'quv materiallari ustida to'g'ri mustaqil ishlash usullariga ega emaslar. Materialni mantiqiy qayta ishlash qobiliyati ko'pincha o'quvchilarda o'z-o'zidan rivojlanadi, ammo bunday ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirish o'qituvchining vazifasi bo'lishi kerak. Bunga nafaqat akademik ko'rsatkichlar, bilimlarning chuqurligi va mustahkamligi, balki o'spirinning aql-zakovati va qobiliyatlarini yanada rivojlantirish imkoniyati ham bog'liq. [4, 45]

Talabalarning mustaqil ishlarni tashkil etish nuqtai nazaridan ularning o'rganishga ongli munosabatini, uning ahamiyatini, shaxsiy va ijtimoiy ma'nosini tushunishni shakllantirish juda muhimdir. Avvalo, o'qituvchining hikoyasi ushbu vazifalarga xizmat qiladi, unda u har bir inson uchun, barcha odamlar uchun, butun mamlakat uchun tarixni bilish va tushunishning ahamiyatini ochib beradi. Darslarda zamonaviy materiallarni jalb qilish katta rol o'ynaydi, bu esa darsni o'rganishga ahamiyat beradi. Mamlakat oldida turgan vazifalarni, davriy matbuot materiallarini

PEDAGOGIKA

muhokama qilish, sinfda o'tkaziladigan materiallarni ushbu muhokamaga kiritish, mamlakatning umumiy maqsad va vazifalari, o'rganilayotgan o'quv mavzusining mazmuni nuqtai nazaridan tushuntirish - ularning barchasi fanga bo'lgan hurmatni kuchaytiradi va uni amalga oshirish istagiga hissa qo'shadi.

Talaba mustaqil ravishda nima qilishi mumkin va kerak? Avvalo, u turli manbalardan bilim olishi kerak, shuningdek, talabaning mustaqilligi mustaqil fikrlash zarurati va qobiliyatida, yangi vaziyatda harakat qilish, savol, muammoni ko'rish va yechimga yondashuvni topish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Bu ongning taniqli tanqidiyligi, o'z nuqtai nazarini ifoda etish qobiliyati bilan ajralib turadi.

Yuqoridagilarga asoslanib, mustaqil ishning asosini talabaning samarali faoliyati deb hisoblash kerak, uning davomida u ma'lum ma'lumotlarni o'zgartiradi, yangi bilim va ko'nikmalarni oladi, dizayn, ijodiy muammolarni hal qiladi. Agar faktografik ma'lumotlar talabalar tomonidan oddiy takrorlash asosida o'rganilsa, unda bilish usullarini faqat o'qitish, muayyan harakatlarni mashq qilish va ularni yangi vaziyatlarda mustaqil ravishda qo'llash orqali o'zlashtirish mumkin. Bunday imkoniyat faqat tizimli mustaqil ish bilan ta'minlanadi. Mustaqil ishda qo'llaniladigan tizimli yondashuv quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- talabalarning mustaqil bilim faoliyati sohasiga mavzuda mavjud bo'lgan barcha bilimlarni (*faktlar, qonunlar, bilish usullari va boshqalar*) kiritish.;
- har bir talabani mustaqil bilim faoliyati jarayoniga jalb qilish (*uning tayyorgarligi darajasini, individual xususiyatlarini hisobga olgan holda*);
- oddiy vazifalardan murakkab vazifalarga bosqichma-bosqich o'tish, ularning ijodiy xarakterini kuchaytirish. [5. 56]

Mustaqil ish bilimlarni mustahkam o'zlashtirishga, o'quv va aqliy mehnat qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirishga, bilim qobiliyatlarini rivojlantirishga, mustaqil mehnatga, o'z-o'zini tarbiyalashga tayyorgarlik ko'rishga yordam beradi. O'quvchilarda mustaqillikni tarbiyalash butun o'quv davrida asta-sekin sodir bo'ladi, sinflarning katta parallelligida mustaqil ishning ulushi juda katta. Mustaqil ishning samaradorligi uning tashkil etilishiga, mustaqil ishning boshqa usullar bilan kombinatsiyasini mohirona ko'rib chiqishga bog'liq.

Tashkiliy nuqtai nazardan, mustaqil ish mustaqil ishning maqsadi mavjudligini o'z ichiga oladi, ma'lum bir vazifaning mavjudligi, natijani ifodalash shaklini aniq aniqlash (*og'zaki, yozma, amaliy*), mustaqil ish natijasini tekshirish shaklini aniqlash, topshiriqni olgan har bir talaba tomonidan ishni bajarish majburiyati. Talabalarning bilim faoliyati ikki asosiy turga bo'linadi - reproduktiv va ijodiy. Mustaqil ishlarning quyidagi turlari ularga mos keladi:

- 1) model bo'yicha mustaqil ish (*takrorlash*);
- 2) rekonstruktiv ishlar;
- 3) ijodiy ishlar.

Talabalarning mustaqil samarali faoliyatining to'rt darajasi mavjud. Ular mustaqil ishning to'rt turiga mos keladi.

Birinchi daraja - talabalarning harakatlarini ma'lum bir modelga muvofiq nusxalashni o'z ichiga oladi-tarixiy qahramonning xarakteristikasi, diagramma tuzish, hodisalarni tanib olish, asosiy fikrlarni ta'kidlash. Modeldagi ishlar odatda namunaviy misollar va muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi. Talabalarning faoliyati namuna bo'yicha harakatlarni takrorlashdan iborat. Ushbu bosqichda harakatlarni yaxshiroq mashq qilish uchun men juda ko'p turli xil eslatmalardan foydalanaman. Ushbu darajadagi vazifalar talabalar ushbu mavzuni o'rganishda olishlari kerak bo'lgan asosiy bilimlarni olishga imkon beradi.

Ikkinchi daraja – reproduktiv-kognitiv faoliyat usullari va usullarini umumlashtirish, ularni yanada murakkab, ammo odatiy vazifalarni hal qilishga o'tkazish bilan bog'liq. Ikkinchi darajali vazifalar kognitiv qiziqishlarni rivojlantirishga yordam beradi, o'quvchilarning fikrlash tarzini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Reproaktiv-variantiv turdagi mustaqil ish unga mos keladi. Ushbu turdagi mustaqil ishlarda erta o'rganilgan materialni tizimlashtirish va tartibga solish uchun o'zgartirilgan vaziyatdagi vazifalar, geribildirim funksiyasini bajaradigan tekshirish vazifalari mavjud. Bilimlarni o'zgartiruvchi takror ishlab chiqarish rekonstruktiv mustaqil ishlarning asosini tashkil etadi, ular manbaning mazmunini og'zaki yoki yozma ravishda qisqacha shaklda (xulosa), boshqa mantiqda taqdim etishni o'z ichiga oladi.

Uchinchi daraja - ilgari olingan bilimlarni mustaqil ravishda qo'llashning samarali faoliyati, bu aqliy operatsiyalar usullarini qo'llashni talab qiladi: tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, asosiy, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish qobiliyati. Ushbu daraja kognitiv qidiruv (evristik) turdagi vazifalarga mos keladi. Ushbu darajada talabning ijodiy shaxsiyati shakllanadi. Mustaqil ishdan foydalanish o'qitishda tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi. [5. 75]

O'qituvchilar amaliyoti shuni ko'rsatadiki, dars samaradorligi ko'p jihatdan talabalarning mustaqil faoliyatini faollashtirishga, darsda ishlatiladigan faoliyatni tashkil etishning turli shakllari va ularning kombinatsiyalarining nisbatiga bog'liq: o'qituvchi tomonidan bilimlarni taqdim etish va talabalarning mustaqil ishi; takroriy va ijodiy mustaqil ishlar; darsda talabalarning frontal, guruh va individual darslari.

O'quv jarayonida tarixiy vazifalardan foydalanish. Vazifa-ma'lum shartlarga rioya qilgan holda ma'lum ma'lumotlarga muvofiq yechim topishni talab qiladigan savol. Tarixiy vazifalarda voqealar mohiyati, shaxsning harakatlari, tarixiy yuzada yotgan materialning yashirin ma'nosi, oldindan aytib bo'lmaydigan harakatlar, mantiqsiz qadamlar, aql bovar qilmaydigan faktlar va boshqalar asoslanadi. Tarixiy vazifalarning uchta asosiy turi ajralib turadi, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega: *voqea-muammoli, biografik va darslik-adabiy*.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ma'lumki, mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni yengish orqali mustaqil ravishda olingan bilimlar o'qituvchidan tayyor shaklda olinganlarga qaraganda mustahkam bo'ladi. Darhaqiqat, mustaqil ish jarayonida har bir talaba o'zlashtirilgan material bilan bevosita aloqada bo'ladi, barcha e'tiborini unga qaratadi, intellektual, hissiy va ixtiyoriy tabiatning barcha zaxiralarini safarbar qiladi. Mustaqil ish talabalarning faolligini oshirishi bilan bir qatorda, u yana bir muhim afzalliklarga ega — bu individualdir. Har bir talaba o'z ehtiyojlari va imkoniyatlariga qarab ma'lumot manbasidan foydalanadi. Mustaqil ishning bu xususiyati unga moslashuvchan xususiyatni beradi, bu har bir talabning javobgarligini va natijada uning ish faoliyatini sezilarli darajada oshiradi. Mustaqil ishdan oqilona foydalanishda motivatsiyani oshirish uchun muhim zaxiralar ham mavjud. Talabalarning mustaqil ishi tarixni o'qitishda ayniqsa muhimdir, chunki aynan shu fan talabalarning dunyoqarashini shakllantirishga, xususan, siyosiy va ijtimoiy sohalarida katta ta'sir ko'rsatadi. [6.27]

Shuningdek, auditoriyada bajarilmaydigan mustaqil ishni kutubxonada, axborot resurs markazida bajarish mumkin. Mustaqil ishlar arxeologik qidiruvlar, arxiv hujjatlarini o'rganish, badiiy siyosiy adabiyotlarni tahlil qilishdan iborat ham bo'lish mumkin. Shu bilan birga, konspekt tayyorlash, referat ustida ishlash ko'rinishida ham bo'lishi mumkin. Bu faoliyatlarning barchasi mustaqillikni talab qiladi. Shuning uchun o'quv mashg'ulotlari davomida bu jarayonlarni olib borish maqsadga muvofiq emas. Mustaqil ishlash va mustaqil ta'lim talaba tomonidan doimiy aqliy faoliyat bilan shug'ullanishga bo'lgan ehtiyojni rivojlantiradi, talabalarni vaqtni tejab ishlatishga o'rgatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ganuschenko, N. Synchronistic table / N. Ganuschenko // History. Layout problems. – 2011. - No. 6. – P. [46-54]
2. Deligodina, N.S. Western Europe in the first half of the twentieth century. Final history lesson in 9th grade / N.S. Deligodina // Teaching history at school. – 1999. – No. 2. – pp. [19-23]
3. Efremova, S.G. History lesson summary on the topic "Civil War: Whites. Admiral Kolchak" (9th grade) / S.G. Efremova // Teaching history at school. – 2001. – No. 1. – P. [18-21]
4. Korzyuk, A. Borisyuk, A. "Formation of the foundations of the post-war world" (grade 11) / A. Korzyuk, A. Borisyuk // History. Layout problems. – 2011. - No. 3. – pp. [15-19]
5. Kurganovich, R. "The revolutionary movement and the policy of tsarism in the Russian Empire in the second XIX century." (10th grade) / R. Kurganovich // Belarusian historical clocks. – 2011. - No. 9. – P. [67-70]
6. Makeenkova, E. The final stage of the Second World War, its results (grade 11) / E. Makeenkova // History: problems of laying out. – 2009. – No. 6. – pp. [32-33]